

Абдухамидова Б.А.

КӨРКӨМ АДАБИЯТ – ОКУУЧУЛАРДЫН РУХИЙ АЗЫГЫ

Абдухамидова Б.А.

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА –ДУХОВНЫЙ ПРОДУКТ УЧАЩИХСЯ

В.А. Abdukhamidova

FICTION IS THE SPIRITUAL PRODUCT OF STUDENTS

УДК:318.44(126)

Бул макалада көркөм адабият – окуучулардын рухий азыгы болору баяндалган.

Негизги сөздөр: көркөм адабият, окуу, окуу ишмердүүлүгү, окуу көндүмдөрү, окурмандык, окурмандык чөйрө.

Баланын жашоо-турмушунда өбөк болор көп нерсенин бири адабият болууга тийиш. Анткени окуучу адабият аркылуу рухий азык алат, жан дүйнөсү бай болот, ой жүгүртүүсү кеңейет, сөз байлыгы, дүйнө таанымы, эстетикалык табити өсөт, адеп-ахлак тарбиясына ээ болот, турмуштун түрдүү сабактарын алат, аларды өз турмушунда практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот. Демек, адабият бала турмушунда, тагдырында маанилүү роль ойногон касиеттүү нерсе. «Бала кезде окулбаган чыгарма – өмүр бою окулбаганга тете» дегендей, эгер бала балалык кезинде өз курагына ылайык чыгармаларды окубай калса, анда ал руханий улуу байлыктан куржалак калган менен барабар. Ооба, бала кайсы бир мезгилде ал чыгармаларды окуп алуусу мүмкүн. Бирок, ал кезде балалыктын жан дүйнөсү менен кабылдагандай, балалык сезимдерди ойготкондой таасир албай калышы ыктымал. Ошондуктан, биз баланын көркөм чыгарма менен азыктанышына шарт түзүп, ага түрткү болуучу иш-аракеттерди өз убагында жүргүзүүбүз зарыл. Демек, окуучулардын окурмандык ишмердүүлүгүн калыптандыруу маселесине адабият сабагына өтүүдө, класстан тышкары окууну уюштурууда, мектептик түрдүү иш-чараларды өткөрүүдө эске алуу кыргыз тили жана адабияты мугалиминин түздөн-түз милдети болуп саналарын баса белгилегим келет.

Мектепте окуучулардын көркөм чыгарма окуу ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө арналган бирден-бир окуу предмети дал ушул адабият болуп саналат. Албетте, адабият сабагында мугалимдин окуучунун окуу ишмердүүлүгүн өркүндөтүүдөгү ролу абдан жогору болууга тийиш. Аны менен катар, ата-эненин, китепканачынын, коомчулуктун таасири да андан төмөн болбоосу керек. Мугалим сабакта көркөм китеп окууга окуучуну канчалык кызыктырып, үгүттөгөнүнө карабастан, ата-эне баласы үчүн көркөм китептерди сатып бере албаса, же бала издеген китеп китепканадан табылбаса, же китеп окууга кызыктырар, оң таасир берер китеп окумал чөйрө болбосо, анда окуучунун окурмандык ишмердүүлүгүн өнүктүрүү татаалга турат. Бул тууралуу

жалгыз кыргыз тили жана адабияты мугалими гана эмес, ар бир мамлекет өкмөттүк деңгээлде көңүл бөлүп, кам көрүп, каражат бөлүп, тиешелүү шарттарды, өбөлгөлөрдү түзүүсү керек. Көп окуган окуучу рухий жардылык илдетине кабылбайт. Кыргыз элинин ак чач замандардан берки турмуштук мол тажрыйбасынан улам, акыл таразасында нечен ирет калчанып келип чыккан мындай накыл кеби бар: “Көзү сокурдан коркпо, көкүрөгү сокурдан корк”. Анын сыңарындай, көзү сокур киши өз жолун табууда, өзүнө тиешелүү кайсы бир иш-аракетти жасоодо кыйынчылыкка дуушар болсо, ал эми көкүрөгү сокур, жан дүйнөсү жарды адамдын залакасы көпчүлүккө тиерин эсте тутуу зарыл.

Адабият сабагы – окуучулардын эне тилин сүйүүгө, анын сырларын терең өздөштүрүүгө үйрөтүүнүн сабагы.

Адабият адам жана анын коомдогу ролу, орду жөнүндөгү проблемаларды көтөрөт, ой жүгүртүүнүн өнүгүшүн калыптандырат, тарыхка болгон окуучулардын сезимин байытат, эсте тутуусун жөнгө салат, эң негизгиси көркөм сөзгө болгон мамилесин калыптап, анын чексиз мүмкүнчүлүгү менен инсандык башталмаларга жол ачат...” (Кыргыз Республикасынын мектептик билим берүүсүнүн мамлекеттик билим стандарты, - Б.: 2006).

Демек, адабият сабагын окутуу процессинде, класстан тышкары жана өз алдынча окууну уюштурууда, түрдүү иш-чараларды өткөрүүдө окуу иш-аракети, окурмандык ишмердүүлүк калыптанат, өркүндөйт. Деги эле, окуу деген эмне? Окурмандык ишмердүүлүк деген эмне? Мына ушул суроолордун тегерегинде ой жүгүртүп көрөлү.

Окуу – бул жазылган символдордун оозеки (сүйлөшүү) тилге которулушу.

Окуу – бул окурмандын өзүндө болгон билимдери, сунушталган тексттеги маалымат же окулган тексттин мазмуну аркылуу динамикалык өз ара байланышты жаратуучу маани-мазмун.

Окуу – бул жазма тексттин жаратуучу маани-мазмундук процесси.

Окуу – бул жазылган текстти кайсы бир максатка жетүү үчүн түшүнүү жана ой жүгүртүү.

Окуу – бул туура ойлоонууга үйрөтүү

Окуу – бул сөздүн көркөмдүүлүгүн, образдуулугун түшүнө билүү.

Окуу – бул окуучунун сүйлөө, айтуу, угуу, жазуу, окуп-түшүнүү компетенттүүлүктөрүнө ээ

болуусу.

Окуу – бул окуучуну чыгармачылыкка шыктандыруунун жолу.

Окуу – бул текстти ичтен, же үн чыгарып так, туура окуй билүү, андагы мазмунду түшүнө да, талдай да, баалай да билүү.

Демек, алдына койгон максаттарына жетүү үчүн текстти окуу менен адамзат ал ким же эмне жөнүндө экендигин түшүнүүсү керек жана алар тууралуу ой жүгүртүүсү зарыл. Түшүнүп, ой жүгүртө алган адам өз оюн, көз карашын да эркин айта алат, коомдо да өз мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтө алат.

Окуу көндүмдөрү аркылуу окуучу окурмандык ишмердүүлүккө ээ боло алат.

Окурмандык ишмердүүлүк – бул баланын көркөм чыгармага кызыгып, аны окуп чыгып, мазмунун түшүнүү, талдап, баа берүү, ой жүгүртүп, элестетип, салыштыра билүү иш-аракеттери болуп саналат. Окуучу өз курагына, кызыгууларына жараша окуу программасына ылайык түзүлгөн окуу китебиндеги, класстан тышкары окуу үчүн хрестоматиядагы, өз алдынча окуу үчүн көркөм адабияттардагы тексттерди аң-сезимдүү окуп чыгып, аларды түшүнүп, талдап, баа берип, көркөм сөз каражаттарын түшүнүп, алган билимдерин турмушунда колдоно билүүгө жетишиши зарыл экендиги окурмандык ишмердүүлүктүн башкы талабы болуп саналат.

Окуучулардын окурмандык ишмердүүлүктөрүнүн учурдагы абалын изилдөө максатында кыргыз мектептеринин башталгыч жана 5-7-класстарынын окуучуларынын, башталгыч класстардын, кыргыз тили жана адабияты мугалимдеринин жана ошондой эле мектеп китепканачыларынан атайын сурамжылоо иштерин жүргүздүк. Биз адабий окуу курсунун жана адабият предметин окутуунун учурдагы ал-абалын байкоо, анын ичинде көркөм чыгармаларга кызыгуу, окуу, аны өз алдынча талдоо боюнча окуучулардын билимин, билгичтигинин, машыгууларынын ал-абалын текшерүү, байкоо үчүн сыноо иштерибизди жүргүздүк. Ал үчүн окуучулардын атайын сурамжылоо-анкеталарынын суроолорун түзүп алып, байкоо жүргүздүк. Эксперименттик сыноо-байкоо-сурамжылоо ишибизди алгач ирет Баткен областынын Лейлек районундагы Б.Набиев атындагы, В.И.Ленин атындагы орто мектептерден, №3 эксперименталдык гимназиядан, Бишкек шаарындагы №5 Улуттук компьютердик гимназиядан баштадык.

Бул багытта бир мектеп-гимназиянын тажрыйбасынан мисал келтирип көрөлү. Лейлек районундагы №3 эксперименталдык гимназияда окуучулардын окурмандык кызыгууларын ойготуу, окурмандык ишмердүүлүктөрүн өркүндөтүү максатында сабактан тышкары түрдүү иш-чаралар уюштурулат. Атап айтканда, “Мыкты сабак даярдоочу бөлмө” сынагынын жобосу түзүлүп, анын негизинде ар бир окуу жылында класс жетекчи, окуу бөлүмүнүн башчысы, класс активдери тарабынан иш алып барылат. Гимназияда окуган ар бир окуучунун

үйүндө сабак даярдоочу атайын бөлмө уюштурулгандыгы, стол, стул, стол лампасы, китеп текчеси барлыгы текшерилет. Китеп текчесинде окуу китептеринен тышкары көркөм адабияттар, энциклопедиялар, сурама китептер, түрдүү сөздүктөр канчалык санда бар экендиги жана окуучу алардын кайсыларын окуп чыккандыгы, канчалык деңгээлде өзүнө кабыл алгандыгы текшерилет.

Аны менен катар, “Эң көп билген окурман” сынагынын жобосуна ылайык ар бир класстын ичинде окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө, кызыгууларына ылайык канча китеп окуп чыккандыгы, алардын мазмунун түшүнгөндүгү, окуяга, каарманга, анын жасаган иш-аракетине берген баасы, талдоосу, сөздүктөр, энциклопедиялар менен иштей билүүсү эске алынып, анын натыйжасында сынактын жыйынтыгы чыгарылат. Ар бир класстын жеңүүчүлөрүнүн ортосунда жалпы гимназиялык тур болуп, анда жогорудагы талаптарга ылайык окуучулар өз ара мелдешишет. Эң жогорку көрсөткүчтү көрсөтүп, эң көп упайга ээ болгон окуучу сынактын жеңүүчүсү деп табылат.

Ал эми “Мыкты эне” сынагы балдары гимназияда жакшы окуган, жүрүм-туруму үлгүлүү болгон энелердин ортосунда болот. Мында сөзсүз түрдө сынакка катышуучу эне гимназиянын автордук программасынын негизинде өтүлүүчү “Энелер мектеби” сабагына катышуусу жана курстун жыйынтыгында алган баасы жогору болуусу талап кылынат. Эне өз тажрыйбасында баласынын мыкты окуусуна үй-бүлөдө шарт түзүп бере алгандыгы, баласын китеп окууга кызыктырып, ошону менен бирге, өзү ага үлгү көрсөтө аларын, өзү канчалык жана кандай тематикадагы китептерди окугандыгы, ал китептердин жеке өзүнө, үй-бүлөсүнө тийгизген таасирлери тууралуу эл алдында айтып бере алышы, энелик тажрыйбасын башка энелер менен бөлүшө алуусу багытында таймаш болот. Бул сынактын башкы максаты: энелердин балдарына мыкты тарбия берүү менен бирге, алардын окуу ишмердүүлүгүнө тийгизген таасирин башка энелерге көрсөтүү жана ал тажрыйбаны көпчүлүккө жайылтуу болуп эсептелет.

Чындыгында, үй-бүлөдө баланын окуу ишмердүүлүгүн калыптандырып, аны андан ары калыптандырууда эненин ролу абдан чоң экендигин баса белгилейбиз. Үй-бүлөдө жок дегенде бир адамдын: же атанын, же эненин, же аганын, же эженин китеп окуусу өзүнөн кийинки ини-синдинин китеп окуусуна жакшы таасирин тийгизерин баса белгилегим келет. Бул үлгүнүн негизинде баланын китеп окууга болгон кызыгуусу ойгонот. Ар бир үй-бүлөнүн сүйгөн китеби же чыгармасы болсо, аны күн сайын кечинде чогулуп окуп, талкуу уюштурса, бул бала үчүн кандай жакшы таасир калтырат эле!.. Тилекке каршы, мындай үй-бүлөлөр бүгүнкү күндө саналуу гана болгону өкүндүрөт...

Бул багыттагы ЮСАИДдин каржылоосу менен EGRAнын “Башталгыч класстардын окуу көндүмдөрүн баалоо” багыттагы изилдөөсү да биздин

жогоруда айткан ойлорубузду такстыктайт (“Оценка навыков чтения начальных классов”, авторы: Тварузкова М., Шаматов Д., 2012 г., июнь).

Сабакта мугалимдин гана аракети менен баланын окурмандык ишмердүүлүгү өнүгүп кетпейт. Ал үчүн мугалимден тышкары, албетте, ата-эне, ага-эжелери, китепканачылар, жалпы коомчулук өз салымдарын кошуп, иш-аракеттерди жүргүзүүсү зарыл. Окурман үй-бүлө, окурман социалдык чөйрө баланы окурман окуучуга айландыра алат. Мына ушундай биргелешкен иш-аракет гана ийгиликтүү натыйжаны берерин практика көрсөтүүдө. Ушундан улам, биз окуучуларыбыздын окурмандык кызыгууларын, окуу ишмердүүлүктөрүн кайтарып бере алабыз жана ага шарт түзүп, мүмкүнчүлүк беребиз. Дагы бир тажрыйбаны сунуш кылсак, артыкбаш болбос. Ар бир мектепте ар бир жуманын, же ар бир айдын бир күнүн “Көркөм китеп окуу күнү” деп белгилеп алсак жана ошол күнү 30-60 мүнөттү атайын чыгарманы көрктүү окууга, өз ара бири-бирине окуган чыгармасы тууралуу айтып берүүгө бөлсөк – бул эң жакшы саамалык болор эле. Аны

салтка айландырууну жалпы мектеп, ата-эне, окуучулар, китепканачылар, коомчулук колго алышы зарыл деп эсептейм.

Демек, мамлекетибизде жан дүйнөсү бай, көкүрөгү таза инсандары көп болсун десек, анда келечек ээлери болгон жаш муундарыбызды рухий азык менен камсыз кылуубуз керек.

Адабияттар:

1. Байгазиев С., «Гумандуу педагогика жөнүндө сөз». - Б.: 1989
2. Бекбоев И., «Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык негиздери». – Б.: 2004.
3. Мадаминов Г., «Ата-энелер, сиздер үчүн», - Б., 2011
4. Кыргыз адабиятынын программасы (С.Байгазиев, А.Муратов). – Б.: 2006.
5. Мектеп мугалиминин ыры жана ыйы// ДА-Кыргызстан, 2006, №1.
6. Рысбаев С.К., Кыргыз тили жана адабияты мугалимине жүз кеңеш, -Бишкек, 2013
7. Тварузкова М., Шаматов Д., “Оценка навыков чтения начальных классов”, 2012 г., июнь.

Рецензент: д.пед.н., профессор Рысбаев С.